

UOT: 33; 339

KBT: 65.495

MJ № 150

**COVID-19 pandemiyasının iqtisadi artıma təsirinin qiymətləndirilməsi
və pandemiyanın iqtisadiyyata vurduğu zərərlərin aradan qaldırılması
yolları**

Elşən Muxtarlı*

Təbriz Yadigarov**

Abstrakt. Koronavirus iqtisadiyyatın demək olar ki, bütün sahələrinə təsir edib. Bəzi sahələr zərərçəkmiş, tənəzüllə uğramış, bəziləri isə inkişaf etmiş və pandemiya dan yararlanmışdır. COVID-19 pandemiyası səbəbindən bütün dünya iqtisadiyyatı geriləmə yaşadı. Pandemiyanın təsirləri gələcək onilliklər ərzində bütün dünyada əks-səda verəcəyi şübhəsizdir. Qlobal təhlükəyə çatan COVID-19 epidemiyası insanlara, ailələrə, icmalara və bizneslərə böyük təsir göstərmişdir. Ölkələr COVID-19-un humanitar və kommertiya təsirinə qarşı mübarizədə həm ölkə daxilində, həm də ölkələr arasında geniş spektrli tədbirlər həyata keçirməyə başladılar. Dünya miqyasında yayılan epidemiyə və bu çərçivədə alınacaq fəvqəladə halların təsirləri iş həyatında getdikcə daha çox hiss olunurdu.

Epidemiyanın çox sürətlə irəlilədiyi nəzərə alınarsa, biznes və birjalar üzərində daimi mənfi təzyi qə səbəb olduğu müşahidə edilib. Bu vəziyyət qlobal böhranın xəbərçisi kimi şərh olunur. Digər tərəfdən, tədarük və paylama kanallarında yaranan pozulmalar, iş yerlərinin və limanların bağlanması, gömrükdə proseslərin pozulması, işçi qüvvəsi çatışmazlığı və istehlakın azalması, birjada əməliyyatlar kimi məsələlər hər keçən gün mənfi istiqamətdə davam etmişdir.

COVID-19-un bütün dünyada, xüsusən də inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlarda ardıcıl şəkildə məruz qalması onu göstərir ki, inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlar inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə

* ETN İqtisadiyyat İnstitutunun “Ümumi iqtisadiyyat” ixtisası üzrə doktorantı; Bakı, Azərbaycan (məsul müəllif)

E-mail: muxtarlielsen@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-5061-0083>

** İqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru,

ETN İqtisadiyyat İnstitutu; Bakı, Azərbaycan

E-mail: tabrizyadigarov65@gmail.com

Məqaləyə istinad: Muxtarlı, E., & Yadigarov, T. [2022] COVID-19 pandemiyasının iqtisadi artıma təsirinin qiymətləndirilməsi və pandemiyanın iqtisadiyyata vurduğu zərərlərin aradan qaldırılması yolları. “Metafizika” jurnalı, 5(4), səh.187-199.

Məqalənin tarixçəsi:

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 10.08.2022

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 12.09.2022

Çapa qəbul edilmişdir: 14.10.2022

makroiqtisadi qeyri-sabitliyin əsas hərəkətverici qüvvəsi kimi qəbul edirlər. İqtisadi islahatlara başlandıqdan sonra milli gəlirin, məcmu istehsalın və məşğulluğun artması ilə inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlarda iqtisadi dəyişkənliyin artması tendensiyası da müşahidə edilmişdir.

Bütün bunları nəzərə alaraq, məqalənin mövzusunun kifayət qədər aktual olduğunu qeyd etmək olar. Məqalədə pandemiyanın dünya, həmçinin Azərbaycan iqtisadiyyatına mənfi təsiri geniş aspektdə araşdırılır, onun vurduğu zərərlərin aradan qaldırılması üsulları müəyyənləşdirilir.

Açar sözlər: Covid-19, pandemiya, iqtisadiyyat, zərər, iqtisadi artım

1. Giriş

Pandemiyalar xalqlar arasında toqquşmalar, əhalinin yerdəyişməsi, artan sosial gərginlik və ayrı-seçkilik kimi əhəmiyyətli sosial və siyasi təsirlərə malikdir. Müasir dövrdən əvvəlki bir çox pandemiya ciddi demoqrafik dəyişikliklərə, mənəvi sarsıntılara, sosial və siyasi iğtişəslərə səbəb olmuşdur. Empirik sübutlar göstərir ki, pandemiyalar, xüsusən də zəif institutları olan dövlətlərdə siyasi gərginlik və ixtişaşlar yarada bilər.

Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının martın 11-də COVID-19 epidemiyasını pandemiya elan etməsi ilə dünya birjalari, xüsusilə ABŞ indeksleri ciddi itkilərə məruz qaldı. 2019-cu ilin dekabr ayından etibarən Çinin xəstəliyə nəzarət səylərinin Çin iqtisadiyyatına təsiri global miqyasda görünməyə başladı. Lakin, Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının xəstəliyin bütün dünyada sürətlə yayılmasını rəsmi açıqlaması və iqtisadi aktorların birdən-birə üzlaşdığı böyük qeyri-müəyyənlik bazarları çox qeyri-sabit bir prosesə sürüklədi.

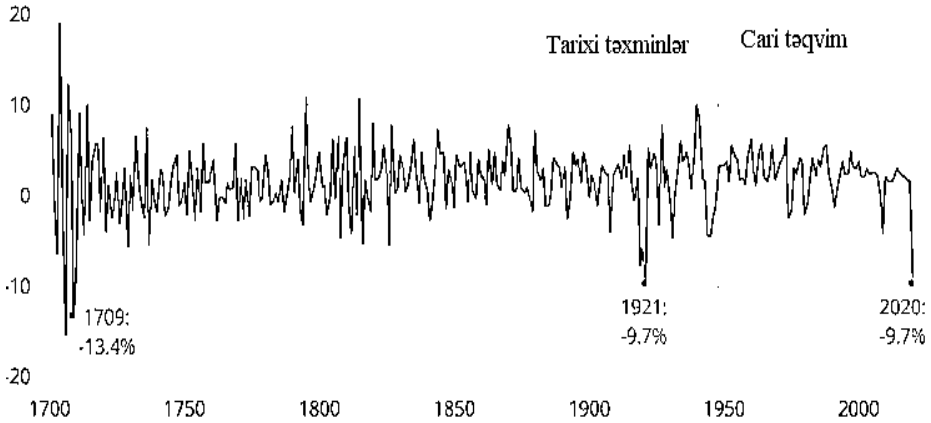
Pandemiya həm bütövlükdə dünyada, həm də ayrı -ayrı ölkələrin iqtisadiyyatında iqtisadi böhran yaratdı. Bu da öz növbəsində pandemiyanın global iqtisadiyyata gözlənilən təsiri ilə bağlı qeyri-müəyyənliyi və qorxunu daha da artırdı. Koronavirus iqtisadi xərclər gətirdi və bütün dünyada görünməmiş bir iqtisadi tənəzzülə səbəb olacaq. Virusun qeyri-sabit təbiəti onu ehtiva etmək üçün düzgün makroiqtisadi siyasətin hazırlanmasını çətinləşdirir. Bu da hazırki dövrümüzün ən aktual olan problemidir. Pandemiyanın nəticələrinin miqyası gözlənilməz olsa da, ərsəyə gətirdiyi global iqtisadi böhranın uzun müddət davam edə biləcəyi və bəlkə də global iqtisadiyyatda böyük struktur dəyişikliklərinə səbəb ola biləcəyi ehtimal olunur.

2. Pandemiyanın iqtisadiyyata təsiri

Pandemiyanın yaratdığı tənəzzülün miqyası müasir dövrdə görünməmiş dərəcədədir. Ümumdünya Diaqnostika Mərkəzinin (ÜDM)

2020-ci ildə verdiyi məlumata əsasən, iqtisadiyyat təqribən 9,7% azaldı, 1948-ci ildə başladığından bəri ardıcıl qeydlərdə ən kəskin azalma oldu və qeyri-rəsmi hesablamalara görə 1921-ci ildəki azalmaya bərabər oldu. [13]

Şəkil 1: Pandemiyanın 2020-ci ildə ÜDM-yə təsiri
(ÜDM-də illik % dəyişiklik)

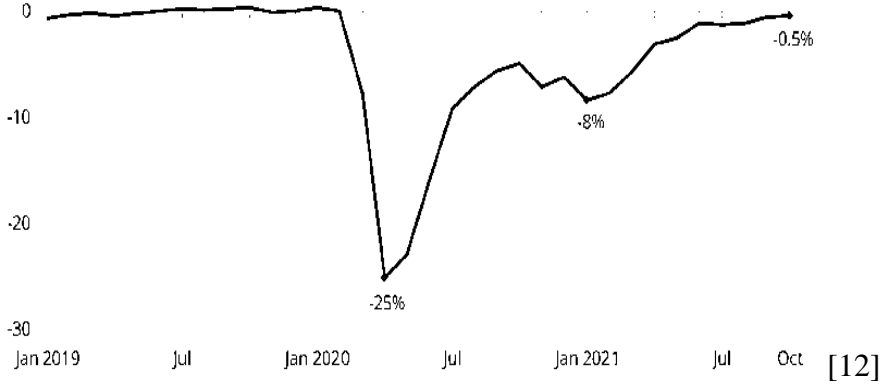

Mənbə: <https://sgp.fas.org/crs/row/R46270.pdf>

Şəkildən görüldüyü kimi 2020-ci ildə ÜDM-də tarixən böyük bir azalma oldu. İlk kilidləmə zamanı Böyük Britaniyanın ÜDM-i 2020-ci ilin aprel ayında fevral ayında cəmi iki ay əvvəl olduğundan 25% aşağı idi. İqtisadi aktivlik 2020-ci ilin yaz və yay aylarında artıb və bu, iqtisadiyyatın açılmasını əks etdirir. Bunun ardınca Covid-19 hadisələrinin artması və payız-qış aylarında daha da kilidləmələr iqtisadi fəaliyyətin yenidən azalmasına səbəb oldu.

İstehlakçılar və müəssisələr əvvəlki il uyğunlaşdıqları üçün azalma, ilk kilidləmə zamanı ilə müqayisədə daha az şiddətli oldu. 2021-ci ilin yazında güclü bərpa ÜDM-də artıma səbəb oldu. Baxmayaraq ki, artım yay və payızda yavaşladı. 2021-ci ilin oktyabr ayına olan məlumata görə, ÜDM hələ də pandemiya əvvəlkindən 0,5% aşağı idi (Şəkil 2).

Şəkil 2: Real ÜDM səviyyəsində, 2020-ci ilin fevral ayı ilə müqayisədə dəyişiklik

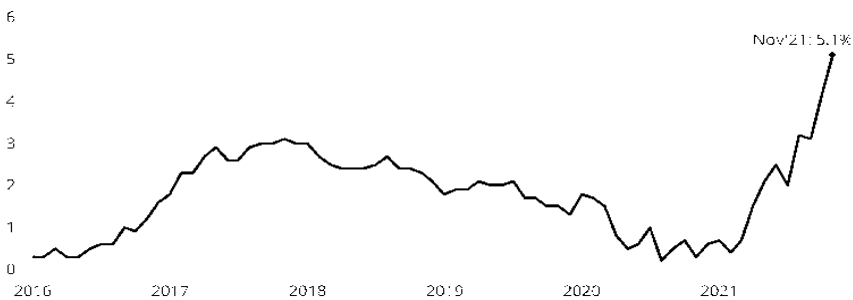
Şəkildən görüldüyü kimi 2021-ci ilin oktyabrında real ÜDM pandemiyadan əvvəlki səviyyədən 0,5% aşağı olub. [13]

Pandemiya iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə müxtəlif dərəcələrdə təsir göstərmişdir. Qonaqpərvərlik və əyləncə də daxil olmaqla, sosial təmaslardan asılı olan sektorlar xüsusilə pis təsirə məruz qalıb. Bəzi sektorlar, məsələn, maliyyə xidmətləri nisbətən daha yaxşı nəticə göstərib.

İnflyasiya 10 ilin ən yüksək səviyyəsinə çatır. Omicron variantı kimi, bir sıra digər mühüm amillər 2022-ci ildə və ondan sonra iqtisadiyyatı formalaşdıracaq. Bunlardan biri 2021-ci ildən artan inflyasiyadır. Bu, qismən qlobal təchizat zəncirlərinin pozulması və enerji qiymətlərindəki artımın nəticəsidir.

Yüksək inflyasiya səviyyələri ev təsərrüfatlarının büdcələrini sıxışdırır və potensial olaraq iqtisadi artımı ləngidir. Statistik məlumatlara əsasən 2021-ci ildə ÜDM-in artımı 7,0% təşkil edib. 2022-ci il üçün ÜDM-in artım proqnozları 5% ətrafındadır.

Şəkil 3: İstehlak qiymətlərinin illik dəyişməsi

Mənbə: <https://sgp.fas.org/crs/row/R46270.pdf>

2021-ci ilin oktyabr ayında ÜDM-in 2021-ci ildə 6,5%, 2022-ci ildə isə 6,0% artımı qeydə alınıb. Pandemiyanın dərhal iqtisadi sarsıntısı nəhayət

dağılıqda belə, böhran iqtisadiyyata daimi ziyan və ya “çapıq” ilə nəticələnə bilər. 2021-ci ilin oktyabrında dərc edilmiş təxminləri bunun ÜDM səviyyəsini pandemiyanın olmadığı dövrlə müqayisədə 2% aşağı düşəcəyini göstərir [8, 520 p.].

Tədqiqat işində 178 ölkənin məlumatlarına əsaslanan ekonometrik üsullardan istifadə etməklə COVID-19-dan sonrakı qlobal iqtisadiyyatın zərərləri və onların aradan qaldırılması yolları araşdırılmışdır. Həmçinin, bu ölkələrin ortaq məlumatlarına əsaslanaraq, karantinlərin, beynəlxalq və ölkədaxili səyahət məhdudiyyətlərinin, COVID-19 səbəbiylə yoluxmuş insanların, işsizliyin və insan keyfiyyəti indeksinin dəyişməsinin iqtisadi artıma təsirlərini tapmaq üçün daha bir mühüm məqsəd qoyulub. Ekonometrik metodlardan istifadə edərək ayrı-ayrı ölkələrin təsdiqlənmiş halları ilə bağlı gün boyu toplu halında təsdiqlənmiş halların artım tempini proqnozlaşdırmağa və orta gün ərzində ölüm hallarının dəyişmə sürətini aşkar etməyə cəhd də edilmişdir. Təxmini nəticələrdən məlum olur ki, 2020-ci ildə 178 ölkənin ÜDM-in orta itkisi 83765,17 milyon dollar, orta hesabla bu ölkələrin iqtisadiyyatı ümumi ÜDM-in 16,04%-i qədər daralaraq və orta hesabla bu ölkələrin iqtisadiyyatı 7,67 il müddətində aşağı düşərək, statistik nəticə müşahidə olunub. Həmçinin məlum olub ki, 2020-ci ildə dünya iqtisadiyyatı COVID-19 səbəbilə ümumi ÜDM-in 17,07%-i qədər daralmış və bundan sonra da 7 il müddətinə aşağı düşəcək. Beləliklə, demək olar ki, dünya iqtisadiyyatı COVID-19 səbəbindən əhəmiyyətli dərəcədə azalacaq və qlobal tənəzzül mərhələsi başlayacaq. Təxmini nəticələrdən məlum oldu ki, dəyişənlər, ümumi təsdiqlənmiş hallar, kilidləmələr, ölkədaxili səyahət məhdudiyyəti, hava səyahətinə məhdudiyyətlər, işsizlik və insan keyfiyyəti indeksinin dəyişməsi iqtisadi artıma mənfi təsir göstərir ki, onların təsirləri statistik olaraq kilidləmə və ölkədaxili səyahət məhdudiyyətləridir. Təxmin edilən nəticələrdən məlum olur ki, qlobal fond bazarları 2020-ci ildə 110 ölkə daxil olmaqla 2019-cu ilə nisbətən orta hesabla təxminən 3,08% silinib və orta hesabla 2020-ci ildə işsizlik səviyyəsi 112 ölkənin 2019-cu ilə nisbətən 1,36% artıb.

3. İqtisadiyyatın bərpası üçün görüləcək tədbirlər

Qlobal iqtisadiyyat keçid dövrünü yaşadığı üçün bu vaxt ərzində bütün dünyada hökumət iqtisadiyyatı bərpa etmək üçün aşağıdakı siyasətləri həyata keçirə bilər:

- bacarıqlı insan kapitalının yaradılması üçün investisiyaların artırılması;
- dəyişən və daha rəqəmsallaşmış dünyanın öhdəsindən gəlmək üçün investisiyaları artırmaq;
- robototexnika və liberal ticarət siyasətlərinə diqqət yetirmək;

- bazara likvidlik yeritmək, beləliklə, maliyyə institutlarının daha çox pul vermək qabiliyyətini artırmaq və insanların əlində daha çox pul olanda daha çox xərcləyəcəklər.

Nəhayət, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, kilidləmə və səyahət məhdudiyyətləri qlobal iqtisadiyyatı daraldacağından, insanların həyatını və qlobal iqtisadiyyatı xilas etmək üçün bu ölkələrin hökumətləri tərəfindən kilidləmə və məhdudiyyətlər deyil, qoruyucu tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Uzun müddət davam edən iqtisadi böhranlar böhran zamanı iqtisadi göstəriciləri pisləşdirməklə yanaşı, həm də iqtisadiyyatın uzunmüddətli trayektoriyasının və ya başqa sözlə, potensial məhsulun trayektoriyasının azalmasına səbəb ola bilər. Potensial məhsul, mövcud resurs, texnoloji və institusional məhdudiyyətlər altında iqtisadiyyatın istehsal amillərinin tam yükü ilə istehsal edə biləcəyi məhsulun ümumi səviyyəsidir. Mərkəzi bankların təcrübəsində potensial məhsul istehsalının müvafiq konsepsiyası pro- və ya dezinflyasiya təzyiği yaratmayan istehsal səviyyəsidir, yəni yeni şoklar olmadığı halda inflyasiyanın hədəf səviyyəsində olduğu səviyyədir. Potensial məhsul statik deyil, istehsal amillərinin dinamikası ilə dəyişir (məsələn, işçi qüvvəsinin artımı).

4.Koronavirus pandemiyası və Azərbaycan iqtisadiyyatı

Koronavirus pandemiyası və onunla bağlı məhdudiyyətlər bütün dünyada böyük iqtisadi böhrana səbəb olub. Bir neçə aydan sonra demək olar ki, bu iqtisadi böhran ilin əvvəlində təxmin ediləndən xeyli uzun və nəticələrinə görə daha ciddi oldu. Bir çox ölkələrdə, o cümlədən Azərbaycanda pandemiya tələbatı azaltmaqla yanaşı, həm potensial hasilatın səviyyəsinin, həm də ola bilsin ki, artım tempinin azalmasına səbəb olan güclü təklif şoklarına gətirib çıxardı. Bu böhranın əvvəlkilərdən başqa bir fərqi, koronavirusun yaratdığı riskləri effektiv şəkildə aradan qaldırmaq üçün tələb olunan vaxta dair böyük qeyri-müəyyənlikdir. Nəticədə, məhdudiyyətlər tam aradan qaldırıldıqdan sonra potensial məhsulun səviyyəsinin aşağı düşməsinin dərinliyi və artım tempi qalıqların sabitliyindən təsirlənəcək [6, pp.67-72].

Azərbaycan və qlobal iqtisadiyyatların potensial hasilatı pandemiya bir neçə əsas kanaldan təsirləndi.

1. Dünya ticarət və istehsal zəncirləri. Beynəlxalq ticarət mübahisələri və artan proteksionizm fonunda koronavirusdan əvvəl mübarizə aparılan qlobal ticarət, pandemiya nəticəsində daha da nəzərəçarpaq dərəcədə azalıb. Qlobal dəyər zəncirləri pozulub və transsərhəd təchizat zəncirləri birdən həssas olub. Pandemiya zamanı çətinliklərlə üzləşən şirkətlər gələcəkdə oxşar risklərdən qorunmağa çalışacaqlar ki, bu da coğrafi baxımdan daha yaxın

tərəfdaşların axtarışına, eləcə də müqavilələr portfelinin şaxələndirilməsinə səbəb ola bilər. Uzunmüddətli perspektivdə bu cür proseslər tədqiqat və inkişaf işlərinin parçalanmasına səbəb ola bilər ki, bu da indi tez-tez müxtəlif ölkələrin müəssisələrinin konsorsiumları tərəfindən həyata keçirilir. Nəticədə, istehsalın səmərəliliyinin artırılmasına və əmək məhsuldarlığının artırılmasına töhfə verən beynəlxalq texnoloji mübadilə sürəti azala bilər. Texnologiyanın yenilənməsi müasir iqtisadiyyatda potensial məhsulun artımının əsas amillərindən biri olduğundan, formalaşmış qarşılıqlı fəaliyyət və əməkdaşlıq təcrübələrinin pozulması böhrandan sonrakı bərpaya ciddi mənfi töhfə verə bilər.

2. İstehsal amilləri. Tətbiq edilmiş məhdudiyətlər və onların ləğvi ilə bağlı qeyri-müəyyənlik potensial məhsul istehsalına töhfə verən əsas istehsal amillərinə - əmək və kapitalla təsir göstərmişdir. Bir tərəfdən, bir çox müəssisələrin adi işinə qayıtması onu göstərir ki, həyata keçirilən tədarük şokunun qısamüddətli ola biləcəyi və potensial məhsula təsirinin qarşısı alındı- mövcud güclər yalnız müvəqqəti olaraq istehsala cəlb olunmadı və fasilə zamanı keyfiyyətlər istehsalını itirmədi. Digər tərəfdən, bir sıra sənaye sahələrində (xüsusilə turizm, əyləncə, istirahət və bəzi fərdi xidmətlər sahələrində) məhdudiyətlər hələ də qüvvədədir, ona görə də bəzi müəssisələr yenidən açılmaya bilər, bəziləri yenidən strukturlaşma prosesindən keçəcək, bir sıra sənayelər fiziki uzaqlaşma tələblərinə cavab verməli olacaqlar. Bundan əlavə, məhdudlaşdırıcı tədbirlər bir çox işəgötürənləri işçilərini ixtisar etməyə məcbur edib [2, pp.173-203].

Yaşayış yerinin və ya fəaliyyət sahəsinin dəyişdirilməsi zamanı işçi uzunmüddətli işsizlik dövrünə düşə bilər ki, bu da bilik və bacarıqların qismən itirilməsinə səbəb ola bilər. Yığılmış bilik və bacarıqların itirilməsi insan kapitalını deqradasiya edir, bu da potensial məhsula mənfi təsir göstərir. Əgər işçi iş axtarmağı dayandırmağı seçərsə (məsələn, bazarın daralması və ya əlavə xəstəliklər olduqda yoluxma riskinə məruz qalma qorxusu səbəbindən iş axtarmaqdan qəsdən imtina), o zaman işçi qüvvəsi azala bilər. Bu da potensial məhsula mənfi təsir göstərəcək.

Eyni zamanda, pandemiyanın mənfi təsirinin əhəmiyyətli kompensasiyası həm mövcud biznes modellərinin səmərəliliyini, həm də əmək məhsuldarlığını artırmağa kömək edən rəqəmsal texnologiyaların sürətləndirilmiş inkişafı ola bilər. Bununla belə, işçi qüvvəsinin lazımı bacarıqların formalaşması (xüsusilə də peşəsini dəyişmək istəyən işdən çıxarılan işçilər üçün) vaxt aparacaq, buna görə də əmək bazarında disbalans yarana bilər ki, bu da fərdi amillərin potensial mənfi təsirini artırır [5, pp.20-26].

3. Gözləntilər və davranış. Pandemiyanın müddəti, effektiv dərman vasitələrinin və virusa qarşı təsdiqlənmiş peyvəndin olmaması istehlakçı və investisiya davranışında dəyişikliklərə səbəb ola bilər ki, bu da iqtisadiyyata cəlb olunan imkanların həcminə və keyfiyyətinə təsir göstərə bilər.

Ev təsərrüfatları ehtiyat tədbiri olaraq fiziki məsafəni tətbiq etməyə davam edə və potensial gəlir mənbələrini itirmək qorxusu ilə pandemiya əvvəlki istehlak nümunələrinə qayıtmamaqla xərclərini məhdudlaşdırmağa bilər.

Azərbaycan iqtisadiyyatının potensial məhsuldarlığına ilk növbədə təsir edən başqa bir kanal neft bazarında tələb və təklif balansını kimi təsvir edilə bilər. Koronavirusun yayılması bütün dünyada iqtisadi aktivliyin azalmasına səbəb olub. Belə ki, bu da öz növbəsində neftin qiymətinin aşağı düşməsinə gətirib çıxarır. OPEC+ sazişi neftin qiymətinin səviyyəsini bərpa etməyə imkan verisədə bununla belə, iqtisadiyyat hasilatda mövcud istehsal potensialından faktiki olaraq kifayət qədər istifadə etmir və müqavilənin qüvvədə olduğu müddət ərzində potensial hasilatın səviyyəsi azalır. Dezinflyasiya və risk sənərlərinə daxil olan koronavirusun daha uzun və daha geniş yayılması ciddi məhdudiyyətlərin təkrar (qismən) tətbiq edilməsinə və ya mövcud məhdudlaşdırıcı tədbirlərin (xüsusən, bir sıra hallarda) uzunmüddətli saxlanmasına səbəb ola bilər. Bu halda neftin qiyməti indiki yoldan daha aşağı ola bilər ki, bu da OPEC+ sazişinə yenidən baxılmasına, hasilatın daha da azaldılmasına və nəticədə potensial hasilata daha böyük mənfi təsir göstərə bilər. [14]

Ümumilikdə, potensial məhsulun statistik olaraq müşahidə edilə bilən dəyər olmamasına baxmayaraq, yuxarıda müzakirə edilən amillərin iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə vahid şəkildə təsir etmədiyini iddia etmək olar. Beləliklə, ən əhəmiyyətli mənfi təsirin hava nəqliyyatı sənayesində və neft sənayesində, ən az nəzərə çarpan mənfi təsirin isə qida məhsullarının pərakəndə ticarətində müşahidə olunduğu göz önündədir. Üstəlik, rəqəmsal texnologiyalardan istifadə edən xidmətlərin inkişafına yönəlmiş sənayelərdə (məsələn, e-ticarət, rabitə, saxlama və məlumat mübadiləsi) potensial məhsul istehsalının artması müşahidə edilir. Pandemiya hələ də iqtisadi reallığın bir hissəsidir, buna görə də təsvir olunan kanalların Azərbaycan iqtisadiyyatının potensial məhsuluna yönəldilməsinin keyfiyyət səviyyəsində müəyyən edilməsinə baxmayaraq, kəmiyyət hesablamaları yüksək dərəcədə qeyri-müəyyənliyə məruz qalır.

5.Nəticə

Koronavirus pandemiyasının baş verməsi dünya iqtisadiyyatı, ticarət həcmi və əmtəə qiymətlərinin azalmasına, habelə yeni bazar iqtisadiyyatlarından kapitalın çıxmasına səbəb oldu. Pandemiyanın dünya iqtisadiyyatına göstərdiyi mənfi təsirlər nəticəsində şirkətlər fəaliyyətlərini azaltmaq məcburiyyətində qaldı, səlahiyyətli qurbanlara yardım xərclərini artırdılar.

Kommersiya banklarının aşağı kapitallaşması onlara uzunmüddətli perspektivdə əhaliyə ən böyük kreditləri verməyə imkan vermir. Pandemiya zamanı ixrac məhdudiyətlərindən irəli gələn ciddi ixrac problemləri post-pandemiya dövründə azad ticarəti daha da inkişaf etdirəcək.

Azərbaycanın həvəsləndirici və dəstək verən ticarət və gömrük ittifaqlarına üzvlüyünün təmin edilməsi beynəlxalq ticarətə açıq olmaq yolunda əsas problemlərdən biridir. Beləliklə, ixracın diversifikasiyası birbaşa iqtisadiyyatın şaxələndirilməsindən asılıdır. Hazırda müqayisəli üstünlüyə malik məhsullar qiymət üstünlüyünə malik olmalı və keyfiyyət standartlarına cavab verməlidir. Azərbaycan biznes mühitinin innovativ həllərə meyilli olması, eləcə də müqayisəli üstünlüyə malik məhsulların müəyyən edilməsi üçün kommersiya strukturları tərəfindən bilik və ixtiralar əsaslanan modellərin tətbiqi diversifikasiyanı daha da sürətləndirəcək. COVID-19-un bütün dünyada, xüsusən də inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlarda ardıcıl şəkildə məruz qalması onu göstərir ki, inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlar inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə makroiqtisadi qeyri-sabitliyin əsas hərəkətverici qüvvəsi kimi qəbul edirlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Əsədov, E. (2020). *Koronavirus (COVID-19) pandemiyası dövründə ictimai iaşə müəssisələrinə müştəri qəbulu ilə bağlı bəzi məsələlərin tənzimlənməsi barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarı*. Bakı şəhəri, 6 iyul, s.143
2. Məmmədov, Z. F., & Zeynalov, V. (2021). Qlobal Maliyyə Böhranı Mühitində Azərbaycan Bank Sektorunun Strukturu, Xüsusiyyətləri və Problemləri. *Dövlət İdarəçiliyi Jurnal*. 44, s.173-203.
3. Həsənov, R. (2020). *“Postpandemiya dövründə makroiqtisadi sabitliyin qorunması yolları” mövzusu üzrə hesabat*. Bakı. s.213-216
4. Debora MacKenzie, (2020). *COVID-19 The Pandemic that Never Should Have Happened and How to Stop the Next One*, Hachette Books 304 p.

5. Dolbneva, D. V. (2020). Influence of COVID-19 on the economy of the world, *Problemy ekonomyky. 1(43)*, pp.20-26.
6. Gololobova, O., & Chmelyova, O. (2020). "The impact of coronavirus COVID-19 on the world economy", *vol. 3*, pp.67-72.
7. Gritsyuk, N.O., & Sak. T.V. (2021). The impact of the COVID-19 pandemic on the world economy, *Ekonomichnyy prostr, 165*, pp.33-38.
8. Sachs, J., Schmidt-Traub, G., Kroll, C., Lafortune, G., Fuller, G., & Woelm, F. (2020). *The Sustainable Development Goals and COVID-19. Sustainable Development Report 2020 Cambridge University Press*, 510 p.
9. <https://www.refinitiv.ru/blog/market-insights/vliyanie-koronavirusa-na-mirovuyu-ehkonomiku/>, 2022
10. <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/>, 2022
11. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles>, 2022
12. <https://sgp.fas.org/crs/row/R46270.pdf>, 2022
13. <https://www.worldbank.org/en/home>
14. <https://www2.deloitte.com/az/articles/>

Оценка влияния пандемии COVID-19 на экономический рост и пути избавления от экономического ущерба, причиненного пандемией

Эльшан Мухтарлы*

Тəбриз Ядигаров**

Абстракт. Коронавирус затронул практически все отрасли экономики. Некоторые районы пострадали и пришли в упадок, в то время как другие развились и извлекли выгоду из пандемии. Из-за пандемии COVID-19 экономика всего мира пережила спад. Последствия

* докторант Института Экономики по специальности «Общая экономика»; Баку, Азербайджан (ответственный автор)

E-mail: muxtarlielsen@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-5061-0083>

** доктор философии по экономическим наукам,

Институт Экономики; Баку, Азербайджан

E-mail: tabrizyadigarov65@gmail.com

Цитировать статью: Мухтарлы, Э., & Ядигаров, Т. [2022]. Оценка влияния пандемии COVID-19 на экономический рост и пути избавления от экономического ущерба, причиненного пандемией. *Журнал «Metafizika», 5(4)*, с.187-199.

История статьи:

Статья поступила в редакцию: 10.08.2022

Отправлена на доработку: 12.09.2022

Принята для печати: 14.10.2022

пандемии, несомненно, будут ощущаться во всем мире в ближайшие десятилетия. Глобальная угроза эпидемии COVID-19 сильно затронула людей, семьи, сообщества и предприятия. Страны приступили к реализации широкого спектра мер как внутри стран, так и между ними для борьбы с гуманитарным и коммерческим воздействием COVID-19. Последствия всемирной эпидемии и чрезвычайных ситуаций, которые следует учитывать в этом контексте, все больше ощущались в деловой жизни.

Учитывая, что эпидемия развивалась очень быстро, было замечено, что она оказывала постоянное негативное давление на бизнес и фондовые рынки. Эта ситуация трактуется как предвестник глобального кризиса. С другой стороны, такие проблемы, как сбои в каналах поставок и распределения, закрытие рабочих мест и портов, нарушение таможенных процессов, нехватка рабочей силы и снижение потребления, операции на фондовом рынке день ото дня продолжали развиваться в отрицательном направлении.

Постоянное воздействие COVID-19 во всем мире, особенно в развивающихся странах, свидетельствует о том, что такие страны рассматриваются как основной фактор макроэкономической нестабильности по сравнению с другими странами. После начала экономических реформ с увеличением национального дохода, совокупного производства и занятости также наблюдается тенденция к увеличению экономической нестабильности в развивающихся экономиках.

Учитывая вышеизложенное, можно отметить, что тема статьи достаточно актуальна. В статье в широком аспекте рассматривается негативное влияние пандемии на экономику мира, а также Азербайджана и определяются методы устранения нанесенного ею ущерба.

Ключевые слова: Covid-19, пандемия, экономика, ущерб, экономический рост

Assessment of the impact of the COVID-19 pandemic on economic growth and ways to remove the economic damages of the pandemic

Elshan Mukhtarli*

Tabriz Yadigarov**

Abstract. The coronavirus has affected almost all sectors of the economy. Some areas have suffered and declined, while others have developed and benefited from the pandemic. Due to the COVID-19 pandemic, economies around the world have experienced a downturn. The effects of the pandemic will undoubtedly reverberate around the world for decades to come. The global threat of the COVID-19 epidemic has greatly affected people, families, communities and businesses. Countries have begun implementing a wide range of measures both within and between countries to combat the humanitarian and commercial impact of COVID-19. The effects of the worldwide epidemic and the emergency situations to be taken in this context were felt more and more in business life.

Considering that the epidemic progressed very quickly, it was observed that it caused constant negative pressure on business and stock markets. This situation is interpreted as a harbinger of a global crisis. On the other hand, issues such as disruptions in supply and distribution channels, closure of workplaces and ports, disruption of customs processes, lack of manpower and decrease in consumption, operations in the stock market continued in a negative direction day by day.

The consistent exposure of COVID-19 around the world, especially in developing economies, suggests that developing economies are seen as a major driver of macroeconomic instability compared to developed countries. After the initiation of economic reforms, with the increase of national income, aggregate production and employment, the trend of increasing economic volatility in developing economies has also been observed.

Considering all this, it can be noted that the topic of the article is quite relevant. In the article, the negative impact of the pandemic on the economy

* PhD student of the Institute of Economics majoring in "General Economics"; Baku, Azerbaijan (corresponding author)

E-mail: muxtarlielsen@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-5061-0083>

** Doctor of Philosophy in Economic Sciences,

Institute of Economics; Baku, Azerbaijan

E-mail: tabrizyadigarov65@gmail.com

To cite this article: Mukhtarli, E., & Yadigarov, T. [2022]. Assessment of the impact of the COVID-19 pandemic on economic growth and ways to remove the economic damages of the pandemic. *"Metafizika" journal*, 5(4), pp.187-199.

Article history:

Received: 10.08.2022

Accepted: 14.10.2022

of the world, as well as Azerbaijan, is examined in a broad aspect, and the methods of eliminating the damage caused by it are determined.

Keywords: Covid-19, pandemic, economy, damage, economic growth

REFERENCES

- 1.Asadov, E. (2020). *Decision of the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan on the regulation of some issues related to the reception of customers in public catering establishments during the coronavirus (COVID-19) pandemic*. Baku city, July 6, p.143. (in Azerbaijani)
- 2.Mammadov, Z. F., & Zeynalov, V. (2021). Structure, Features and Problems of the Bank Sector of Azerbaijan in the Environment of Global Financial Crisis. *Journal of Public Administration*, 44, pp.173-203. (in Azerbaijani)
- 3.Hasanov, R. (2020). *Report on the topic “Ways to protect macroeconomic stability in the post-pandemic period”*. Baku. pp.213-216. (in Azerbaijani)
4. Debora MacKenzie, (2020). *COVID-19 The Pandemic that Never Should Have Happened and How to Stop the Next One*, Hachette Books 304 p. (in English)
5. Dolbneva, D. V. (2020). Influence of COVID-19 on the economy of the world, *Problemy ekonomyky*. 1(43), pp.20-26. (in Russian)
6. Gololobova, O., & Chmelyova, O. (2020). "The impact of coronavirus COVID-19 on the world economy", *vol. 3*, pp.67-72. (in Russian)
7. Gritsyuk, N. O., & Sak, T. V. (2021). The impact of the COVID-19 pandemic on the world economy, *Ekonomichnyy prostir*, 165, pp.33-38. (in Russian)
8. Sachs, J., Schmidt-Traub, G., Kroll, C., Lafortune, G., Fuller, G., & Woelm, F. (2020). *The Sustainable Development Goals and COVID-19. Sustainable Development Report 2020 Cambridge University Press*, 510p.
9. <https://www.refinitiv.ru/blog/market-insights/vliyanie-koronavirusa-na-mirovuyu-ehkonomiku/>, (2022). (in Russian)
10. <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/>, (2022).
11. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/>, (2022).
12. <https://sgp.fas.org/crs/row/R46270.pdf>, (2022).
13. <https://www.worldbank.org/en/home>
14. <https://www2.deloitte.com/az/articles/>